

Tóth Sándor

Helyzetjelentés a földrajz bosszújáról, Kaplan könyve nyomán

KAPLAN, ROBERT D. 2013: The Revenge of Geography. What The Map Tells Us About Coming Conflicts and The Battle Against Fate. Random House Trade Paperbacks, New York, 414 p.

ABSZTRAKT

Robert D. Kaplan *The Revenge of Geography* c. könyvét széles körű viták kísérték az Egyesült Államokban a 2013. évi megjelenése óta eltelt időszakban. Habár a geopolitikai gondolkodó jóslatai mára részben valóra váltak, a címmel sugallt földrajz alapú érvei megkérdőjeleződnek az egyre romló nemzetközi biztonsági helyzetben, a terrorizmus elleni küzdelem és a több kontinenst érintő tömeges migráció tükrében. A következő áttekintés megkísérli próbára tenni Kaplan földrajzi logikáját és igyekszik egyéb adalékokkal szolgálni a releváns angol-amerikai és magyar szakirodalomból.

ABSTRACT

Robert D. Kaplan's *The Revenge of Geography* has been widely debated in the United States since its first appearance in 2013. Although the geopolitical thinker's predictions have been partially come through by today, his geography-based arguments suggested with the title are being challenged in light of the deteriorating international security situation, the fight against terrorism and the multi-continental mass migration. The following review attempts to probe Kaplan's logics of geography and wishes to present additional sources from the relevant English-American and Hungarian literature.

Kulcsszavak: Robert D. Kaplan, földrajzi determinizmus, geopolitika, Amerikai Egyesült Államok, Balkán, Irak, Moszul, Teleki Pál

Keywords: Robert D. Kaplan, geographical determinism, geopolitics, United States of America, Balkans, Iraq, Mosul, Pal Teleki

BEVEZETÉS

„Van-e az emberiség fejlődésének valami iránya, amelyben megnyugodhatunk, van-e valami haladás, valami evolúció a történelemben – vagy pedig csak vak erők iránytalan játéka az egész?”
(BABITS M. 1918. p. 250.)

Robert D. Kaplan az Egyesült Államok neves geopolitikai szakértője. A *Foreign Policy* magazin a világ száz legjobb globális gondolkodói közé sorolta 2011–2012-ben (KAPLAN, R. D. 2013. p. 415.), nevét a híres *Center for a New American Security* és a *STRATFOR* amerikai biztonságpolitikai kutatóintézetek révén is ismerhetjük. A *The Revenge of geography [A földrajz bosszúja]* egyes részeit már korábban publikálta (KAPLAN, R. D. 2009), majd 2012-ben véglegesítette és 2013-ban utószóval egészítette ki. A könyv a *New York Times* bestsellere lett, eladási sikereihez – a cím csábításának némi késéssel engedve – e sorok írója is hozzájárult. A könyv végi indexből *Brzezinski, Fairgrieve, Huntington, Mackinder, democracy, heartland, rimland* stb. tovább fokozta az érdeklődést, de hamarosan előkerült a ceruza; az olvasás élménye egyre határozottabb írási késztetéssel keveredett. Kaplan könyve lényegében a történelem és a stratégia-alkotás földrajzi meghatározottságát, sorsszerűségét, vagy ahogy a kanti „örök béke” legismertebb magyar fordítója fenti gondolatait adaptálva mondanánk, a földrajzi erők sorsformáló játékát vizsgálná és igyekezné azokat korunk válsághelyzeteiben értelmezni.

Amennyiben végigtekintünk a 2015-ös esztendő nemzetközi eseményein és az új évben várható további következményein, bátran elismerhetjük, hogy az amerikai szakértő három-négy évvel ezelőtt levont számos konklúziója jobbra ma is időtállóan bizonyul, hiszen nem először (KAPLAN, R. D. 1994), a káosz és az anarchia további mélyülését prognosztizálta. A szerző ellenben mindjárt a könyve elején – a politikai földrajzban jól csengő, *Frontier* című bevezetője zárásaként – megüzeni, hogy a címmel, s főleg az alcímmel [Amit a térkép elárul a jövő konfliktusairól és a sorsunk elleni harcról] sugallt földrajzi determinizmusa csak látszólagos lehet: „Még ha műholdakat is tudunk a külső naprendszerbe küldeni – és sem a pénzügyi piacok, sem a kibertér nem ismer *határokat* – attól még a Hindukus tekintélyes *akadályt* képez.”¹ Ezzel a határ – akadály (boundary – barrier) felütéssel pedig tulajdonképpen a politikai földrajz egyik legellentmondásosabb területét, a természetes határok kérdését is nekünk szegezi. Megnyugtató választ azonban ne várjunk, mert ő is pontosan tudja, a Hindukus mégsem igazi (állam)határ, mint ahogy sok más természeti akadály sem az (bár lehetne).

FÖLDRAJZI DETERMINIZMUS – POSSZIBILIZMUS

Földrajzi „bosszújának” ugyanakkor egyik fontos alapvetése, hogy a Földön uralkodó rendetlenségért nem a földrajz, hanem az az emberi tényező („human agent”) a hibás, amely számos esetben, különböző megfontolásoktól vezetve igyekszik felülírni a földrajzi tényezők logikáját, szabályait. Egy helyen úgy fogalmaz, hogy „természetesen a földrajzi, történelmi és etnikai jellemzők ugyan hatással

¹ „For even if we can send satellites into the outer solar system – and even as financial markets and cyberspace know no boundaries – the Hindu Kush still constitutes a formidable barrier.” (KAPLAN, R. D. 2013. p. xxii. – TS kiemelései)

vannak a jövő eseményeire, de nem determinálnak” (KAPLAN, R. D. 2013. p. 36.), majd ezt azt elméleti síkú problémát jobbra a francia tudós, *Raymond Aron* (1905–1983) „probabilisztikus determinizmus”-ában gyökerező józan etika képzetében oldja fel (KAPLAN, R. D. 2013. p. 37.). Mindezzel még tovább távolodik a könyv témája által sejtetett elvi alapállásától és hiába foglalja el ezt a kényelmesnek tűnő (posszibilista) nézőpontot, kötete végig csalóka benyomást kelt. Ez a kettősség vagy dilemma végig érezhető munkájában és nagyon zavaróan hat, ahogy a földrajzi ihletésű gondolatmeneteivel próbál eligazodni a földrajzi logikával nem alátámasztható események között is.

A földrajzi diszciplínában kevésbé járatos olvasó ezért könnyen eltévedhet Kaplan néha egészen furcsa eszmefuttatásai és földrajzi vagy földrajzi alapúnak hitt érvrendszerei között. Például *Irán* kulcspozíciója és hatalmi kisugárzása (pivot) kapcsán, vagy amikor *Szibéria* földrajzában véli megtalálni az orosz hatalom *morális sötétségét és energiagazdagságát*. De hasonló fenntartásunk ébred a szintén földrajzi és geopolitikai kulcspozícióban lévő *Törökország* elnök-miniszterelnöke halálának (Turgut Özal, 1993) emberi tényezőként való értékelésekor, vagy amikor *Jordánia* létezését azzal indokolja, hogy a többi arab állam félt közös szárazföldi határt létesíteni *Izraellel* (KAPLAN, R. D. 2013. pp. 170., 280-281., 291., 302.).

Lássunk egy példát, amikor – a földrajzi posszibilizmus egy másik szinonimájaként – a *sors mérsekelt elfogadását* („modest acceptance of fate”) magyarázza: „Vegyük Irakot és Pakisztánt, melyek földrajzi értelemben minden bizonnyal a két leglogikátlanabbnak tekinthető államok a Földközi-tenger és az indiai szubkontinens között, még ha a domborzati térkép alapján a legjobb esetben is Afganisztán mutatkozik a leggyengébb államnak. Igen, Irak azért esett szét, mert az Egyesült Államok elfoglalta. Viszont nem vitás, hogy Szaddam Husszein zsarnoksága [...] önmagában földrajzilag meghatározott volt. Az 1958-as első katonai puccsig visszatekintve minden iraki diktátornak elnyomóbbnak kellett lennie elődjénél, hogy össze tudja tartani a természetes határokkal nem rendelkező és az egymástól jól elkülönülő, az etnikai és felekezeti tudattól felhevült kurdokból, valamint a szunnita és síita arabokból álló államot. Tisztában vagyok azzal, hogy nem szabad túl messzire menni ezzel az érvrendszerrel. Igaz, a Kurdisztánt Irak többi részétől elválasztó hegyek, valamint a Mezopotámiai-síkság középső részen lévő szunniták és a déli síiták közti megosztottság jobban megmutathatta a jövő eseményeinek irányát, mint a demokrácia utáni vágyódás. De senki sem ismerheti a jövőt, egy viszonylag stabil és demokratikus Irak bizonyosan nem kizárható: mint ahogy a testvérháborúk megakadályozásáért indított intervencióinkat sem kárhoztatta eleve sikertelenségre Délkelet-Európa hegyvidéke, mely segítette elválasztani az Osztrák-Magyar Monarchiát a nála szegényebb és kevésbé fejlett Oszmán Töröktől, és amely évszázadokon keresztül segítette a Balkán etnikai és felekezeti csoportjainak elkülönülését.” (KAPLAN, R. D. 2013. pp. 35-36.)

MEZOPOTÁMIA, A HADÜGY ÉS A FÖLDRAJZ

Kaplan belátja tehát Irak földrajzilag „illogikus” határainak helyzetét és azt is megkockáztatja, hogy jelenlegi formájában nem fog megérni újabb száz évet a poszt-oszmán rendezés a Közel-Keleten (KAPLAN, R. D. 2013. p. 305., 315.). A bonyolultnak tűnő okfejtés ellenére ráérezett Irak és Szíria ma is szemünk előtt zajló, ki tudja meddig mélyülő és szélesedő újabb válságára, és gyakorlatilag megjósolta az éles politikai határok nélkül működő quasi államok, Szunnisztán, Síitasztán és Kurdisztán

kialakulását is (KAPLAN, R. D. 2013. p. 353.). Könyve befejezésekor azonban – sokunkhoz hasonlóan – valószínűleg ő sem gondolta volna, hogy a szélsőséges szunnita iszlamisták egy új állam (iszlám kalifátus) létrehozásának szándékával képesek lesznek majd a két országot a földrajzi és politikai szétesés határára taszítani, ami az amerikai haderőt – szövetségeseivel együtt – a 2011. évi iraki kivonulás után viszonylag hamar, ismételten visszatérésre készteti (BORSI-KÁLMÁN B. 2005, 2013). 2016 legelején még nem lehetett tudni, hogy meddig terjednek az államkezdeménynek a határai, mindazonáltal a történelmieken kívül ennek is, tehát a terrorizmus térfoglalásának is vannak földrajzi összefüggései (CUTTER, S. et al. 2003; DE BLIJ H. J. 2007; MEDINA, R. M. – HEPNER, G. F. 2013).

Ám nyilván ő sem tud mit kezdeni azzal a ténnyel, hogy Mezopotámia oszmán uralom alóli „felszabadításába” és felosztásába (Sykes-Picot), majd az iraki Kurdisztán és olajkészlete iraki, illetve brit és nyugati fennhatóság alá helyezésebe földrajzos közösségeket is bevontak. Kaplan idevonatkozó forrásai között – a kalandos életutat bejárt *Thomas Edward („Arábiai”) Lawrence* (1888–1935) mellett – nemcsak a századelő talán legjobb Mezopotámia-szakértője *Gertrude Bell* (1868–1926) útleírásait és ténykedését kerestük hiába, hanem a *Teleki Pál* (1879–1941) részvételével működő ún. *Moszul-bizottság* tevékenységének bedolgozását is. Bell diplomata karrierje 1888-ban kezdődött Romániában, emellett sokáig szoros kapcsolatban állt a brit geográfus közösséggel is. Első, bukaresti beosztása – egyik életrajzírója szerint – meghatározó lehetett szakmai kibontakozása során, részben mert a fiatal román állam kiváló megfigyelő állomás volt a földrajzi helyzete miatt, másrészt a mezőgazdasága és olajforrásai egy baráti ország lehetőségét rejtették magukban (WALLACH, J. 1997. p. 27.). Bell és Teleki személyesen is találkozhatott Moszul környékén 1925 elején. Az angol hölgy őt látta a legveszélyesebbnek a Bizottság három tagja közül és tudomása volt arról, hogy moszuli tartózkodása során a magyar geográfus az olajmegosztásban érdekelt felek között is közvetített (LUKITZ, L. 2013. pp. 196-200.).

A Bizottság javaslata alapján jóváhagyott észak-iraki határvonal említése azért hiányolható Kaplan könyvéből, mert az egyik kirendelt katonai szakértő, *Lloyd őrnagy* már akkor, kissé túlzásokba esve számolt be az eredményekről: „...ha a földrajz magában foglal általános politikai, etnikai és gazdasági megfontolásokat, akkor igazolni tudom ennek a tanulmánynak a címét [A Moszul-határ földrajza].”² A sebtében készített összefoglalót a brit *Királyi Földrajzi Társaság*ban adta elő 1926. március 8-án, az előadást követő megbeszélésen pedig rögtön világossá váltak az új határvonallal kapcsolatos szakmai aggályok. Stratégiai és katonai kockázatként elsősorban a határ *nyugati felét* emelték ki. Megállapításuk szerint a török haderő, ha vissza akarná szerezni a *Moszuli vilajetet*, akkor nem északról, hanem – a terület francia fennhatósága ellenére – a nyugati irányból támadna, a Bagdad felé vezető vasút vonalát kihasználva. A vilajet nyugati határvonalának középső – szintén francia érdekeltségű, szíriai – fele is szóba került, ahol a határátkelő, *Abu Kamal* térségének hovatarozása kapcsán a térképek pontatlanságára panaszkodtak. Az elnöki záróbeszéd az új észak-iraki határ minőségét és a vita hangulatát így összegezte: „Megelégedettséggel nyugtázhadjuk, hogy a Brüsszel-vonal voltaképpen nem is olyan rossz, bár néhány vélemény ettől eltérő benyomást kelthetett.”³

² „In the course of official duties I have visited most parts of the Mosul area, and if geography includes general political, ethnical and economic considerations, I may be able to justify the title of this paper.” (LLOYD, H. I. 1926. p. 104.)

³ „The President: It is satisfactory to be reassured that after all the Brussels line is not so bad, though some views we saw might have created a different impression!” (COX, P. – WILSON, A. 1926. pp. 115-117.)

A Moszul-bizottság körül zajló események egyik közeli tanúja *Cecil J. Edmonds*, brit hivatalnok (saját szóhasználatában politikai tiszt – „political officer”) volt, aki a régió etnikai viszonyairól is hasznos információkat gyűjtött össze. A Moszuli vilajetben élő kurd népességet tekintve a Bizottság – a török statisztikák (263 830) és a brit hivatalnokok becsült számadataival (424 720) szemben – az 1922–1924. évi iraki népszámlálási adatokat (494 007 fő) tartotta leginkább valóságúnak (TIMAR E. 2001. p. 73.). Azonban Edmonds az 1957-ben kiadott visszaemlékezésében azon a véleményen van, hogy a testület jóval alábecsülte a kurdok létszámát (EDMONDS, C. J. 1957. p. 3.). Jóllehet a brit hivatalnokok fenti adatai valószínűleg a helyszínen is a rendelkezésére álltak, nem fejt ki könyvében, hogy már akkor is ez volt-e az álláspontja vagy csak az események után jóval később, miután az 1947. évi 900 ezres létszámmal szembesült (*l. táblázat*).

1. táblázat: Az Észak-iraki Adminisztratív Területek kurd lakosságának becsült számaránya az 1947. évi általános népszámlálás alapján

Table 1: The estimated proportion of Kurdish population of Northern Iraq Administrative Areas according to the general census in 1947.

	Moszuli körzet	Kirkuki körzet	Erbili körzet	Szulejmánijjai körzet	Dijálai körzet	Bagdad és egyéb területek	Irak összesen
Lakosság összesen	602 000	285 900	240 500	222 700	110 200	n.a.	n.a.
Kurdok száma	210 970	151 575	218 995	222 700	72 360	23 400	900 000

Forrás: EDMONDS, C. J. 1957. pp. 438-440. alapján saját szerkesztés
Source: own on the basis of EDMONDS, C. J. 1957. pp. 438-440.

A brit tisztviselő emlékei alapján Telekit alapvetően törökbarátnak állították be az irakiak, mert a háborúban az ellenséges táborhoz tartozott. Tudomásuk szerint a török-magyar rokonság ápolásán is dolgozott, sőt tovább nehezítette elfogadottságát, hogy a neve törökül rókát jelent. A Bizottság végül a korábbi demarkációs vonal, az 1924. évi ún. *Brüsszel-* vagy *Branting-vonal* helybenhagyását javasolta. Ahogy Edmonds írja, a végleges döntést meghozó *Népszövetség Tanácsa* a török ellenkezés miatt kis híján engedett egy újabb, a *Kis-Zab* folyóig érő kompromisszumos javaslatnak, ámde Teleki rácsáfolt törökbarát hírére, hiszen kifejezetten az ellen volt, hogy „bármelyik fél kedvére félbevágják a csecsemőt” (EDMONDS, C. J. 1957. p. 432.). Nem tartozik szorosan témánkhoz, de Telekivel kapcsolatban emlékeztetünk arra, hogy Edmonds feljegyezte a Moszultól északra eső egyik keresztény település (Alqosh) cserkészeinek a Bizottság tagjai tiszteletére tartott parádéját is (EDMONDS, C. J. 1957. pp. 427-428.).

1. kép: Teleki Pál a Moszul-bizottságban a mai Észak-Irakban.
 Figure 1: Pál Teleki in the Mosul-commission in today's northern Iraq.

Forrás: EDMONDS, C. J. 1957. p. 386.⁴
 Source: EDMONDS, C. J. 1957. p. 386.

A Bizottság tagjai között megosztották a terepbejárási feladatokat, Telekire bízták az *Erbili körzet* (liva) felmérését (1. kép). Csoportját a helyi viszonyokban járatos *Wallace Lyon* nevű brit katonatiszt is elkísért, aki személyes hangvételő – Edmonds munkájával több helyen összecsengő – visszaemlékezésében szintén elmeséli, ahogy az ismerkedés elején a Teleki nevével való viccelődéssel akarták oldani a légkört (tilki – róka). Úgy érezte, a nemesi származású magyar vendég nem vette rossz néven a humort és végig jó hangulatban végezték a kisebb-nagyobb egészségügyi és vadászkalandokkal fűszerezett közös munkát, a végén pedig Teleki török szimpátiája is elmúlhatott (FIELDHOUSE, D. K. 2002. pp. 145-152.).

A moszuli válság egykori kezelése napjaink biztonságpolitikai, katonai eseményeire is kihat. Emiatt ki kell térnünk az amerikai katonai gondolkodásban újabban előforduló – és a magyar hadelméleti kutatásokban is ismert (PERJÉS G. 1983, NAGY M. M. 2002) – problémafelvetésre, amely *Carl von Clausewitz* (1780–1831) elméletei félreértelmezésére figyelmeztet. Az újszerű irányzat azt firtatja, hogy a porosz hadtudós kiragadott megállapításai alapján egyes amerikai katonai szabályzatok eltúlozhatják a természetföldrajzi tényezőket, illetve a terep jelentőségét a hadi tevékenységek során. A közelmúlt afganisztáni és iraki tapasztalatai ugyanis éppen arra világítanak rá, hogy az összetett etnikai és vallási, felekezeti népséggel rendelkező hadszíntereken, illetve konfliktusokban a földrajzi tényezők ismerete önmagában nem vezet sikerre, ezért jobban kell ösztönözni a – hidegháború vége óta meglehetősen elhanyagolt – szocio-kulturális (humán) tényezők alaposabb megismerését (FONTANELLA, J. F. 2014).⁵ Következésképpen, a Moszul-bizottság tevékenységére visszatérve rögzíthetjük, hogy a korábbi leírások és felmérések katonai, katonaföldrajzi szempontból – számunkra

⁴ Teleki balján Edmonds, jobbján *James Robb*, a 30. Osztag parancsnoka, későbbi királyi légi főmarsall.

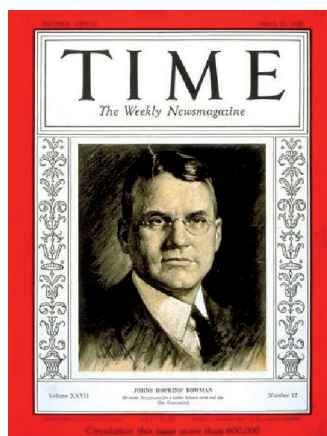
⁵ Fontanella tanulmánya az amerikai *10. Geoinformációs Hírszerző (GEOINT) Szimpózium* (2014) alkalmából kiadott *Human Geography* c. kötetben látott napvilágot, aminek feltehetően éppen az volt üzenete, hogy szorosabb kapcsolat kell teremteni a csúcs színvonalú technikai felderítő képességek és a hagyományosnak tekinthető humán információk között.

is – aktuálissá váltak, mivel Magyarország hozzájárulásával nemzetközi koalíciós küzdelem zajlik Irakban és Szíriában az *ISIL* (Islamic State of Syria and the Levant) elnevezésű terrorista szervezet ellen. Az új módszerekkel szerzett adatok összevethetők, kiegészíthetők a korabeli információikkal, ezáltal árnyaltabban jellemezhető például a közel-keleti külpolitikai és a helyi (demográfiai) viszonyok komplexitása, érthetőbbé válik, hogy miért hívták már akkor (is) a brit katonák „Mess Pot”-nak Mezopotámiát (FIELDHOUSE, D. K. 2002. p. 145.), hogy a török haderő észak-iraki időszakos megjelenéseinek – máig nyúló – „története” az első világháború utáni határmegállapítások idejére vezethető vissza (LLOYD, H. I. 1926. pp. 109-110.). Másik releváns példa: az *ISIL* ellenes küzdelem egyik legjelentősebb kulcsfontosságú övezete – a királyi társaság értekezletén is megvitattott – Abu Kamal térsége, a rajta áthaladó utánpótlási vonalak miatt (CJTF 2015).

„MÜNCHEN” ÉS AZ AMERIKAI (GEO)POLITIKA

A brit Királyi Földrajzi Társaság és a katonai hírszerzés szorosabban összefonódhatott, mert a brit katonai vezetés már a háború első éveiben, lényegében a későbbi felosztás céljából készített térképeket a Közel-Keletről és az Osztrák-Magyar Monarchiáról. Ami az USA-t illeti, *Wilson elnök* még 1917-ben elrendelte egy szakmai grémium (*The Inquiry*) létrehozását a későbbi béketárgyalásokra való felkészülés érdekében, amelynek székhelye az *Amerikai Földrajzi Társasághoz* került. A különböző összefonódások révén egyes geográfusok politikaformáló és kiszolgáló szerepe is felvetődik (HEFFERNAN, M. 1996, 2002), de Kaplannál fel sem tűnik ez az adott esetben szakmai vagy erkölcsi oldalról megközelíthető probléma. Nem szerepel indexében az amerikai társaság egykori igazgatója, *Isaiah Bowman* (1878-1950) sem, akinek meghatározó jelentősége volt a két világháború közötti és utáni békerendszer, illetve az amerikai geopolitikai célok formálásában (2. kép).

2. kép: Isaiah Bowman
Figure 2: Isaiah Bowman

Forrás: A *Time* 1936. március 23-i számának címlapja⁶
Source: The cover of Time Magazine 23th of March, 1936.

Sokan „amerikai Haushofer”-nek hívták, de *Neil Smith* (1954–2012) amerikai geográfus kiváló monográfiája szerint Bowman ezt kifejezetten ellenezte, mert nem geopolitikusnak, hanem politikai földrajzосnak tartotta magát. Smith megvilágításában Bowman személyisége és tevékenysége

⁶ <http://content.time.com/time/covers/0,16641,19360323,00.html> (2016. január 10.)

magában hordozta az állam szolgálata és a tudomány közti kanti ellentmondást, amivel nemcsak – az Amerikai Földrajzi Társaság érdekében végzett latin-amerikai – katonai hírszerzői szolgálatai során, hanem a híres *Johns Hopkins Egyetem*nél eltöltött évei alatt is szembesült, amelynek 1935-1948 között az elnöke volt (SMITH, N. 2003).

A második világháború kitörése előtti évben kötött müncheni egyezmény egyre divatosabb, de a legtöbbször hibásan használt vonatkoztatási ponttá válik az amerikai szaksajtóban (BELL, D. A. 2016). Hatása alól Kaplan sem tudta magát kivonni: „Hitler igényeinek 1938-ban, Münchenben történt kielégítése hamarosan az 1990-es évek uralkodó analógiájává is vált. Valójában a München megisméltetésétől való félelem egyáltalán nem volt új jelenség. Szerepet játszott abban a döntésben, hogy Kuvaitot fel kell szabadítani Szaddam Husszein agressziójától 1991-ben. Ha akkor nem állítjuk meg Szaddamot Kuvaitban, azután elfoglalta volna Szaúd-Arábiát, így ellenőrzése alá vonhatta volna a világ olajellátását és a sötétség leírhatatlan szintjébe vetette volna vissza az emberi jogok tiszteletben tartását a régióban. Münchent egyrészt a szerbek Horvátország, majd Bosznia elleni kirohanása 1991-1993-ban, másrészt a nyugati reagálás elmaradása tette igazán terhes fogalommal a nemzetközi terminológiában.[...] München az univerzalizmusról, a világgal és a mások életével való törődésről szól. Ha az 1994-es ruandai népirtás megakadályozásának kudarcára utalunk, akkor ez gyakran nehéz [feladat], azonban München vezette végül oda a NATO-t, hogy bár kissé késve, de hatékony katonai intervenciót építsen fel 1995-ben Boszniában és 1999-ben Koszovóban.” (KAPLAN, R. D. 2013. pp. 14-15.)

Az amerikai intervenciókról és geopolitikai összefüggéseiről (SZILÁGYI I. 2013) Kaplan keveset szól ebben a szövegrészletben, miközben legalább ugyanolyan fontosnak tűnik számára a morális szempontok hangsúlyozása. Ugyanakkor van egy személyes vonulata is ennek a témának, tudniillik áttételesen érintve érzi magát a jugoszláviai beavatkozásban. Már a nyolcvanas évek végén elkezdett cikkezni a délszláv térség lehetséges konfliktusáról és értekezéseit később könyvben is megjelentette, csak hogy – állítólag – Clinton elnök éppen az ő könyve (1993) alapján nem hagyta jóvá a katonai beavatkozást. Ezek után egyre több helyen szólalt meg a mielőbbi katonai akciót sürgetve, ami – ahogy fájjalja – csak két évvel később, 1995-ben történt meg, ráadásul anélkül, hogy az elmélete gyakorlati alkalmazásáról őt személyesen megkérdezték volna (KAPLAN, R. D. 2013. p. 359. 17. jegyzet).

Máskülönben, nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy „München” az amerikai belpolitikai közbeszédbe is bekerült a 2016 legelején legesélyesebbnek mutató republikánus elnökjelölt, *Donald Trump* egyik szónoklata kapcsán. A jelölt a migrációról és a különböző terrorista fenyegetésekről szóló hírekkel teli kampányidőszakban kijelentette, hogy gátolni kellene az országba érkező muszlim bevándorlókat, amíg nem látni tisztán a helyzetet (DIAMOND, J. 2015). Csak remélni tudjuk, hogy Kaplannak nem lesz igaza a közelgő káoszról, mivel nem sokkal ezután megérkezett a dzsihádisták válasza: rasszizmussal vádolják Amerikát (AP, T. 2016). Ennél is izgalmasabb adalék, hogy ebben az időszakban jelent meg a tekintélyes *Times* magazin szokásos *Év Embere* (Person of the Year) címet adományozó száma, amelyben az első helyet *Angela Merkel* kancellár, a másodikat a fent említett Iszlám Állam kalifája, *Abu Bakr al-Baghdadi*, a harmadikat pedig Trump kapta. És történetesen – éppen „München” apropóján – ugyanez a magazin hozta ki 1938 évemlékének *Adolf Hitler*t (a vonatkozó lapszám 1939. január 2-án jelent meg).

Az Egyesült Államok előtt álló aktuális geopolitikai kihívásokat Kaplan egyébként meglehetősen reálisan látja. Legproblémásabb területek közé a kaotikus állapotban lévő *Közel-Keletet*, *Kína* szuperhatalmát és az ezeknél még közvetlenebbül ható, számos kockázatot (pl. szervezett bűnözés, demográfiai robbanás, migráció) rejtő *Mexikót* sorolja. Nagy bajnak tartja, hogy a keleti-parti amerikai vezető elit jobban fókuszál Izraelre, Kínára vagy éppen Indiára, mint a közvetlen déli szomszédra, amellyel az USA-nak fele részben mesterséges határa van, ezért ebből az irányból sérülékeny az ország. Felhasználja például *Samuel P. Huntington* (1927–2008) megállapítását, aki a mexikói bevándorlásban lényegében az USA által az 1830–40-es években elvesztett területek visszavételét látja („reconquista”), és egyetért *Andrew J. Bacevich* amerikai történész véleményével, hogy Amerika számára a mexikói probléma megoldása fontosabb, mint az afganisztáni (KAPLAN, R. D. 2013. pp. 324-340.).

A NÉMET ISKOLA HATÁSA

A szakíró érezhetően nem rejti véka alá, hogy általában véve jó véleménnyel van a klasszikus német stratégiai gondolkodásról és annak földrajzi megalapozásáról. Bismarck sikerei mögött is kiváló földrajzi érzékét véli felfedezni (KAPLAN, R. D. 2013. p. 80.) és érezhetően Haushofer földrajzi-geopolitikai munkásságát is elismeri. Mielőtt erre rátérünk, Kaplan könyve egyik fontos elméleti és szakmatörténeti hozadékaként, támaszaként, foglalkozunk egy Magyarországon kevésbé közismert szakértővel, diplomatával. *Robert Strausz-Hupé* (1903–2002) van szó, akinek az élettapasztalatában és diplomáciai jártasságában (nagykövet volt Sri Lankán, Belgiumban, Svédországban, Törökországban) a szerző is joggal bízhatott (3. kép).

3. kép: Robert Strausz-Hupé, az osztrák-magyar-amerikai diplomata
Figure 3: Robert Strausz-Hupé, the austro-hungarian-american diplomat

Forrás: Foreign Policy Research Institute⁷
Source: Foreign Policy Research Institute

Az Osztrák-Magyar Monarchia idején született Bécsben, apai (Strausz) ágon vagyonos, gabonakereskedő magyar zsidó családhoz tartozott, anyai (Hupé) ágon pedig hugenotta felmenői voltak, akik két évszázaddal azelőtt vándoroltak XIV. Lajos Franciaországából a Habsburgok toleránsabbnak vélt birodalmába. Részt vett a *Ferenc József* császár uralkodása 60. évfordulójára tartott bécsi ünnepségen (1908), majd azok után, hogy boldogtalannak megélt gyermekéveiben rájuk tört a szegénység és a háború, végül Amerikában próbált szerencsét. Új hazájában megalapította a tekintélyes külpolitikai kutatóintézetet, a *Foreign Policy Research Institute*-ot (1955), majd annak lapját, az *Orbis*-t (1957)

⁷ <http://www.fpri.org/taxonomy/term/1/0> (2016. január 10.)

(SICHERMAN, H. 2003). Kaplan rámutat arra, hogy *Strausz-Hupé* azok közé a nagy hatású és befolyásos európai emigráns szakértők (Morgenthau, Kissinger stb.) közé tartozott, akik bevitték a realizmust a huszadik századi naiv amerikai politikai gondolkodásba.

Egyik korai, *Geopolitics* c. műve méltán került bele Kaplan lajstromába és akár innen is kölcsönözhetette a bevezetőben megfogalmazott Hindukus metafora ötletét, bár Strausz-Hupé kissé másként értelmezte az elválasztó szerepet, mert a hegységet az alacsony átjárói miatt nem fizikai szempontból tartotta határnak, hanem a zord időjárási viszonyai miatt (STRAUSZ-HUPÉ, R. 1942. p. 205). Számunkra ennél sokkal fontosabb azonban Strausz-Hupé említett munkájának érdeme a német geopolitikai eszmerendszer egyik legkoherensebb angol nyelvű, szintézisként is felfogható bemutatásában, melyben az USA hadbalépése előestéjén rendkívül lényegre látóan vesézi ki *Karl Haushofer* (1869–1946) gondolkodását is. A német katonatudós szakmai érdemeit – természetesen a náciizmus támogatását leszámítva – úgy érezzük mindketten elismerik, és lényegében mintegy hetven évnyi különbséggel mindketten azt sugallják, hogy nem késő a német iskolától, a *Geopolitik*-tól tanulni. Strausz-Hupé teljes gondolata, melyben a clausewitzi hadelmélet hatása is felfedezhető, a könyv legutolsó gondolataként így szól: „A náci háborús gépezet a hódítás *eszköze*; a *Geopolitik* az a *mesterterv*, amely megmondja az eszköz alkalmazóinak, hogy mit és hogyan kell meghódítani. Késésben vagyunk, de még mindig nem túl késő a *Geopolitik* tanításaiból profitálni. Hatalmas térbeli kiterjedésük és az erejükben rejlő potenciáljuk révén, az Egyesült Nemzeteknek csak annyit kell tenniük a második világháború megnyerése érdekében, hogy tervezett és egységes erőfeszítés keretében megszervezzék területüket és erejüket.”⁸

Kaplan mindeközben nem fejt ki, hogy a földrajzi-geopolitikai gondolkodás szükségességén túl, a részleteket tekintve, milyen módon tartaná alkalmazhatónak napjainkban a – geopolitikai folyóirata uralkodó hangulatának megfelelően – kifejezetten Amerika-ellenes érületű Haushofer (DINER, D, 1996. p. 65.) nézeteit, köztük például a határelméletet. Különböleg megjegyzendő, hogy maga a német tudós sem hitt a földrajznak a politikát illető determináló hatásában és egy helyen úgy summázott, hogy a földrajz mindössze 25%-ban felelős az emberi társadalom politikai, gazdasági és szociális problémáiért. Ezt a megállapítást Haushofer a Strausz-Hupé által szintén méltatott brit geográfus, *James Fairgrieve* (1870–1953) nagy hatású könyve (1917) német kiadásának⁹ az előszavában rögzítette (STRAUSZ-HUPÉ, R. 1942. p. 25-26., 178.), amelyben Fairgrieve a földrajzi faktorok és a politikai cél közötti kapcsolatot jórészt az energiaforrásokért való küzdelemben véli felfedezni.

Haushofer életműve tekintetében Kaplan mintha eltúlzottnak tartaná a Hitlerhez fűződő kapcsolata jelentőségét (KAPLAN, R. D. 2013. p. 86.), látszólag annak ellenére, hogy egyik felhasznált forrása, *Holger H. Herwig* írása (1999) jóval mélyrehatóbb kapcsolatrendszerüket sejteti. Eszerint a haushoferi geopolitikai alapok már elég korán, a húszas évek elején, *Rudolf Hess* közvetítésével elkezdtek beépülni a hitleri elméletekbe. A hármasság egyik meghatározó epizódja Hitler és Hess börtönbüntetésére (Landsberg) volt, amely során a professzor 1924. június 24. – november 12. között összesen

⁸ „The Nazi war machine is the *instrument* of conquest; *Geopolitik* is the *master plan* designed to tell those who wield the instrument what to conquer and how. It is late, but not too late to profit by the lessons of *Geopolitik*. With their vast space and power potential, the United Nations have only to organize, by planned and concerted effort, their space and power to win the Second World War.” (STRAUSZ-HUPÉ, R. 1942. p. 264., KAPLAN, R. D. 2013. pp. 86-87.)

⁹ Fairgrieve könyvét Haushofer felesége fordította németre (Geographie und Weltmacht, Berlin, 1925).

nyolc héten keresztül, szerdai napokon, 22 óra időtartamban tartott nekik oktatást. Haushofer soha nem részletezte, miért szánt olyan sok időt rájuk a sűrű tanári napirendje mellett, így csak találgatni lehet, hogy a tudós talán már akkor megsejtette, hogy céljait egykor Hess és Hitler valósíthatják meg. A leckék között szerepelt az élettér, a magterület, a geopolitika és Ratzel politikai földrajzának értelmezése, ezen kívül Haushofer bemutatta Clausewitz 1812. februári hazafias írásait és a háborúról szóló művét (*Vom Kriege*), valamint saját, Japánról szóló könyve (*Dai Nihon*) tizenötödik fejezetét, amelyben a jövőbeli japán-orosz-német szövetségről értekeznek. Hess jegyzetei eltűntek vagy megsemmisültek, így nem lehet egyenesen megadni arra a Haushofer megítélését is eldöntő kérdésre a választ, hogy *Friedrich Ratzel* (1844–1904) és Haushofer biogeográfiája és szociál-darwinizmusa milyen mélységben itatta át Hess gondolkodását. Herwig egyben aláhúzza, hogy Hitler tagadta az elméleti azonosságot Haushoferrel, és sem nevét, sem az általa használt geopolitika kifejezést nem használta legjelentősebb munkáiban. Ettől függetlenül hasonlóságok, párhuzamok vannak, mivel nyilvánvaló, hogy a börtönben Hitler megismerkedett Ratzel, Haushofer és *Rudolf Kjellén* (1864–1922) munkáival, habár ezeket Hess dolgozta bele a *Mein Kampf*-ba (HERWIG, H. H. 1999. pp. 225-226.).

Érdekesség, hogy a Hitler hatalomra jutása utáni években Haushofer geopolitikai ismeretterjesztésből származó magánjövödelme meghárom-négyszerződött, elérhette az éves 120-200 ezer márkát, miközben egy vasúti pályamunkás csak kétezret keresett évente. Herwig szerint tehát Haushofer okos játékot játszott, mert nyilvánosan ugyan távolságot tartott a radikális politikai oldaltól, miközben privát módon Hessen keresztül táplálta Hitlerbe a térről, fajról és igazságos háborúról szóló világnézetét (HERWIG, H. H. 1999. pp. 230-231.). A harmincas évek végén és a háborús évek elején Haushofer elégedett volt Németország külpolitikai eredményeivel és hódításaival, amelyekben saját elképzelési megvalósulását látta. Ahogy Hitler 50. születésnapján köszöntésében fogalmazott, az államférfi egyesítette Clausewitz vérért, Ratzel terét és földjét (HERWIG, H. H. 1999. p. 233., KAPLAN, R. D. 2013. pp. 85-86.).

KAPLAN ÉS EURÓPA

Folytassuk kitérőnkét Kaplan térségünkről alkotott képével. Érinti Közép-Európát és a geopolitikai tartalommal töltött *Mitteleurópát*, melyeket – talán a kellesténél is többször idézett *Halford Mackinder* (1861–1947) nyomán – inkább ütközőzónáknak tart, semmint földrajzi értelemben körülhatárolható régióknak (KAPLAN, R. D. 2013. p. 151.). Elvértve foglalkozik a sokak által életképesnek vélt, különbözőképpen vizionált dunai konföderációs elképzelésekkel is. Politikai és katonaföldrajzi adalékként tesszük hozzá, hogy jelzett művében Strausz-Hupé több oldalon keresztül, a német Geopolitik egyik előfutáraként értelmezve közli *Dietrich Heinrich von Bülow* (1757–1807) porosz katonatudós nézeteit és tizenkét-országos Európa koncepcióját, amelyben az egyik államalakulat a Fekete-tengerig érő és a dél-német államokat is befoglaló *Ausztriai Duna-régió* lett volna (STRAUSZ-HUPÉ, R. 1942. pp. 14-21.). Bülownak ez a koncepciója ezen kívül felbukkan Clausewitz legnevesebb angol nyelvi fordítója, *Peter Paret* egyik jelentős, az angol-szász katonai felsőoktatásban alapműnek számító kötetében is (PALMER, R. R. 1986. pp. 114.).

Az *Európai Unió*val kapcsolatban Kaplan elfogadja a közép-európai jelleget hordozó *visegrádi csoport* létjogosultságát, noha némileg erőltetettnek tűnik, hogy a V4-ek megalakulása révén utalást tesz a keletről fenyegető Oroszország, valamint a Habsburg és török érdekszférák találkozására (KAPLAN, R. D. 2013. p. 349.). Jó érzékkel tapint viszont rá a napjainkban Európára nehezedő migrációs nyomás

hatásaira. Prognózisa alapján folytatódni fog a harmadik világból érkező fiatalok bevándorlása az öregedő európai munkaerő pótlására, ami 2050-re ahhoz vezethet, hogy a muszlim vallásúak aránya megháromszorozódik, a mai 3%-ról 10%-ra nőhet a kontinensen és – ahogy írja – Európa népessége még tovább afrikaiasodik, közel-keletiesedik. Nem zárja ki azonban azt sem, hogy egyes migránsok közben visszatérnek a hazájukba az ott beindult reformokat követően (KAPLAN, R. D. 2013. pp. 147-148.).

Beszámol arról, hogy korábbi munkájával kapcsolatban megismerte térségünket és a nyolcvanas években sokat vonatozott Magyarországra felől Romániába. Természetesen nem rójuk fel neki a hazánkról szóló hézagmentes elemzések hiányát, miután munkájában – Strausz-Hupét „félíg” leszámítva – csupán egyetlen magyar szakértő, *Konrád György* említésével találkozunk (Mitteleurópa témában). Mégis, Kaplan kelet-európai és balkáni szakterületét, szakmai kötődését feltételezve – elméleti síkon is – hiányérzetünk ébred, ha Magyarország vagy a Kárpát-medence a számos – jelenkori, történelmi, földrajzi, geopolitikai stb. – szempont alapján indokolható mértéknél kevesebbet szerepel.

Kaplan bevezetőjére (Frontier) utalunk ismét, amely magyarként olvasva igencsak ígéretesnek indul. Már-már Teleki Pál geopolitikájának és moszuli közreműködésének párhuzamba állítását vizionálnánk, mikor a szerző a kurdisztáni hegyek és a Kárpátok, illetve az alföldi és hegyi embertípus különbségeit, hasonlóságait ízeleteti. De csakhamar csalódnunk kell, mert Telekit nem hozza szóba és forrásként sem hivatkozza. Amúgy Kaplan a két térség közti analógiát valahogy úgy látja, hogy mindkettő népének, azaz a kurdoknak és a kárpátiaknak (nem világos, hogy itt Erdélyre gondolt-e) a hegyvidék adott biztonságot a központi elnyomó kormányzattól, azaz Szaddam Husszeintől, illetve Nicolae Ceaușescutól. A sok erdő és szikla ellenére a Kárpátokat ő sem tekinti átjárhatatlan határnak, amit – a román geopolitikai iskolából ismerős érvehhez hasonlóan – azzal támaszt alá, hogy a kereskedők rendszeresen használták az átjárókat. Ettől függetlenül nem vitatja, hogy a hegylanc kulturális választóvonal és az európai nagyhatalmak különállását is sokáig meghatározta (KAPLAN, R. D. 2013. pp. xiv-xv., 144-145.). Annak elemzésére nem tér ki, hogy a (legalább) kétféle kárpáti népesség mára kialakult demográfiai állapotának (nem beszélve Erdély hovatarozásának) okait milyen – például földrajzi – érvek magyarázzák. Máshol odáig megy, hogy a kilencvenes években Jugoszláviában kitört háború (pozitív) történelmi és földrajzi ellenpárjaként az egyetnikumú Magyarországot és Lengyelországot hozza fel, ahol ilyen már nem fordulhat elő.¹⁰

A középkori Magyar Királyságról nem értekeznek bővebben. Észrevételezzük, hogy az oszmán (túl)terjeszkedés földrajzi korlátait hangsúlyozva ugyan felhasználja *Marshall Hodgson* (1922–1968) művét a hosszú utánpótlási vonalokról és logisztikai nehézségekről (KAPLAN, R. D. 2013. pp. 54-55., HODGSON, M. G. S. 1974. pp. 114-116.), de elkerülik figyelmét az egész régióra vonatkozó, *Perjés Géza* (1917-2003) angol nyelven is elérhető elméletei, az *akciórádiusz* és Szulejmán ajánlata (PERJÉS G., 1989). Szintén kihagyja *Ágoston Gábor* egyik kitűnő elemzését az oszmán stratégiai gondolkodásról, amely igenis tisztában volt a földrajzi lehetőségek határaival, de a haderő a 17. század végére hanyatlásnak indult, morálja csökkent, illetve nem tudott az új hadviselési módszerekhez megfelelően alkalmazkodni (ÁGOSTON, G. 2011).

¹⁰ „Thus, it was not altogether an accident, or completely the work of evil individuals, that violence broke out in the ethnic mélange of Yugoslavia rather than, say, in the uniethnic Central European states of Hungary and Poland. History and geography also had something to do with.” (KAPLAN, R. D. 2013. p. 8.)

ÖSSZEFOGLALÁS

Kaplan könyve összességében a 19-20. századi geopolitikai hangulatot idézi és a kortárs szakirodalom által már többnyire feldolgozott gondolkodókra támaszkodik. A klasszikus geopolitikai konnotációkat sajátos módon ötvözi az amerikai, főleg a hidegháborút követő, gyakorta tétovának tűnő nagyhatalmi manőverekkel is. A földrajzi megfontolások mellett – legtöbb geopolitikus elődei nyomán – történelmi példákat állít sorba a világ különböző térségei, országai (pl. Németország, Oroszország, Kína, India, Irán) fejlődésének megmagyarázására, melyeket a földrajzi motívumokkal kiegészítve helyenként ellentmondásosan, legalábbis vitathatóan értelmez. Az utószóban még egyszer visszatér az államhatárok és a földrajzi határok, akadályok kérdéskörére és egyfajta konklúzióként megerősíti, hogy számos térség (pl. Közel-Kelet, Kína, Mexikó) az éles határvonalakat felváltó frontierek, határövezetek kialakulása felé halad (KAPLAN, R. D. 2013. pp. 352-354.). Átfogó megoldásokat azonban nem kínál, elemzései és bátor előrejelzései sokkal eredetibbek lettek volna a geográfia – sokszor – felesleges erőltetése és sorsszerűségként való felfogása nélkül. Hiányolnunk kell, hogy túlságosan nagyívű fejtegetései közben a szerző valójában kevés teret szentel a korunk biztonsági helyzetét távlatosan is befolyásoló *változó földrajzi tényezők* (környezetszennyezés, sivatagosodás, édesvízhiány, jégtakarók olvadása stb.) elemzésére.

Kötete vége felé így fogalmaz: „Míg a különböző szakmai folyóiratokat és véleményoldalakat domináló világ elit jobbára a valóságnak csak az egyik feléről ír, addig ez a könyv a másik felével [a földrajzzal] foglalkozik. Ez a könyv nem értekezik az emberi tényező erejéről; inkább az azon túli kép megértésében segít.” (KAPLAN, R. D. 2013. p. 348.) Kaplan ezzel a vallomással bizonyosan kiérdemelné *Mendöl Tibor* (1905–1966) Ratzelről alkotott véleményét, akit a magyar geográfus hasonló okból, a földrajzi kategórián kívül eső tényezők mellőzése miatt vádolt vulgáris geografizmussal (MENDÖL T. 1999. p. 218.), ugyanakkor az amerikai szerző mondatai Fairgrieve hitvallásával is egybecsengenek, aki szintén elismerte a nem-földrajzi, „spirituális” aspektusok létezését, de ő is csak az anyagi természetű dolgokkal foglalkozott.¹¹ Kaplan egyik név nélküli bírálója szerint geográfusok nem publikálnának ilyen munkát, azonban a neves amerikai geográfus, De Blij (1935–2014) azzal veszi a védelmébe, hogy a nem-geográfusok miért ne írhatnának a geográfiáról a szakmabelieknek is. Ahogy fogalmaz, *A földrajz bosszúját* talán gyötrelmesnek találják a földrajzosok, mégis érdemes elolvasni. Ha másért nem, annak bizonyítékeként, hogy a befolyásos szerző-szakértő érti a földrajz jelentőségét (DE BLIJ, H. J. 2013. pp. 304-305.).

Kaplan vitathatatlan érdeme, hogy – valójában a földrajz bosszúja helyett – a földrajzi tényezők elhanyagolásából, fel nem ismeréséből adódó külpolitikai hibákra figyelmeztet. Közvetett módon ráébreszti régiókbéli közönségét, hogy az Európai Uniónak mennyire fontos lenne, illetve a globális értelemben vett politikai és földrajzi helyzeténél fogva mennyire nehezebb van egy közös, versenyképes *európai geopolitikai koncepció* kidolgozása és érvényesítése. Elemzései olvasása közben elgondolkozik az – esetleg később érkező, geográfus és nem-geográfus, netán egyenruhás – olvasó, hogy milyen sok még a tennivaló a *földrajzi és a humán tényezők egyeztetésében vagy kibékítésében*,

¹¹ „At a cursory glance, then, the book may possibly appear to be materialistic, but it is materialistic only in the sense that from the nature of the case it deals with material things. The ways in which geographical conditions affect the actors are traced out, but those spiritual aspects of the drama which do not exhibit the geographical control are naturally not referred to. This does not mean that they do not exist.” (FAIRGRIEVE, J. 1917. p. v.)

és hogy vajon az alapvetően nemzeti, ezért sokszor egymással ellentétes érdekeket szolgáló geopolitikai iskolák alkalmazhatók-e egyáltalán egy tartósabb békeidőszak megteremtésére; mert mostanában nagyon úgy tűnik, Kant álmaról még egy ideig le kell mondanunk.

Tóth Sándor PhD, biztonság- és védelempolitikai szakértő

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁGOSTON, G. 2011: The Ottomans: From Frontier Principality to Empire. In: OLSEN, J. A. – GRAY, C. S. (szerk.): *The Practice of Strategy. From Alexander the Great to the Present*. Oxford University Press, New York, pp. 105-131.
- AP, T. 2016: Al-Shabaabrecruit video with Trump excerpt: U.S. is racist, anti-Muslim. *CNN*, 2016. január 2. <http://www.cnn.com/2016/01/02/middleeast/al-shabaab-video-trump/> (2016. január 10.)
- BABITS M. 1918: Kant és az örök béke. *Nyugat* (11. évf.) 16. szám, pp. 247-256.
- BELL, D. A. 2016: The Sound of Munich. *The National Interest* Number 143, May/June, pp. 34-42.
- BELL, G. 2014: *The Desert and the Sown. Travels in Palestine and Syria*. Dover publications, Mineola, New York, (Reprint) 347 p.
- BORSI-KÁLMÁN B. 2013: Ismétléskényszer? Gondolatok a „francia Európa”, az „american dream” és a „Realpolitik” összefüggéseiről. In: uő: *Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalom-lélektani esszék, tanulmányok a román–magyar (francia), a szlovák (cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből*. Méry Ratio Kiadó, Kisebbségért – Pro Minoritate Alapítvány, Budapest, pp. 131-249.
- BORSI-KÁLMÁN B. 2005: France-Europe-USA: Known and unknown underpinnings of „friendly misunderstanding”, *TRIBUNE*, Institut Thomas More, N° 4/Eng, February 25th, pp. 1-12. <https://www.institut-thomas-more.org/upload/media/tribuneitm4borsikalmaneng2.pdf>
- COX, P. – WILSON, A. 1926: The Geography of the Mosul Boundary: Discussion. *The Geographical Journal* Vol. 68, No. 2 (Aug., 1926), pp. 113-117.
- CJTF OPERATION INHERENT RESOLVE 2015: Nov 16: Coalition strike destroys 116 ISIL fuel trucks near Abu Kamal. *Utube*, 2015. november 18. <https://www.youtube.com/watch?v=hXvrfmzH05M> (2016. január 10.)
- CUTTER, S. L. – RICHARDSON, D. B. – WILBANKS, T. J. (szerk.) 2003: *The Geographical Dimensions of Terrorism*. Routledge, New York-London, 274 p.
- DE BLIJ, H. J. 2013: The Revenge of Geography: What the Map Tells Us about Coming Conflicts and the Battle of Fate. By Robert D. Kaplan. *The Geographical Review*, Vol. 103, No. 2, April, pp. 304-305. https://www.goodreads.com/author_blog_posts/5795670-review-the-revenge-of-geography (2016. január 10.)
- DE BLIJ, H. J. 2007: *Why Geography Matters. Three Challenges Facing America: Climate Change, The Rise of China, and Global Terrorism*. Oxford University Press paperback, New York, 308 p.
- DIAMOND, J. 2015: Donald Trump: Ban all Muslims travel to U.S. *CNN*, 2015. december 8. <http://www.cnn.com/2015/12/07/politics/donald-trump-muslim-ban-immigration/> (2016. január 2.)

- DINER, D. 1996: *America In the Eyes of the Germans. An Essay on Anti-Americanism*. Markus Wiener Publishers, Princeton, 169 p.
- EDMONDS, C. J. 1957: *Kurds, Turks, and Arabs*. Oxford University Press, London, 457 p.
- FAIRGRIEVE, J. 1917: *Geography and world power*. E. P. Dutton & Company, New York (Reprint, New York, 2014) 356 p.
- FIELDHOUSE, D. K. (szerk. és a bevezetőt írta) 2002: *Kurds, Arabs and Britons. The Memoir of Wallace Lyon in Iraq 1918-44*. I. B. Tauris Publishers, London, New York, 238 p.
- FONTANELLA, J. F. 2014: The Human Landscape. In: MURDOCK, D. G. – TOMES R. R. – TUCKER, C. K. (szerk.): *Human Geography. Socio-Cultural Dynamics and Challenges to Global Security*. United States Geospatial Intelligence Foundation, Herndon, pp. 9-12.
- GYURIS F. 2014: Human Geography, Cartography, and Statistics: A Toolkit for Geopolitical Goals in Hungary until World War II. *Hungarian Cultural Studies. e-Journal of the American Hungarian Educators Association*, Volume 7. <http://ahea.pitt.edu> DOI: 10.5195/ahea.2014.173 (2015. június 11.)
- HEFFERNAN, M. 1996: Geography, Cartography and Military Intelligence: The Royal Geographical Society and the First World War. *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol 21, No 3., pp. 504-533.
- HEFFERNAN, M. 2002: The Politics of the Map in the Early Twentieth Century. *Cartography and Geographic Information Science*, Volume 29, Issue 3, pp. 207-226. www.geography.wisc.edu/histcart/v6initiative/08heffernan.pdf (2016. január 10.)
- HERWIG, H. H. 1999: *Geopolitik: Haushofer, Hitler and Lebensraum*. In: GRAY, C. S. – SOLAN, G. (szerk.): *Geopolitics, Geography and Strategy*. Frank Cass Publishers, London-Portland, pp. 218-241.
- HODGSON, M. G. S. 1974: *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, vol. 3: *The Gunpowder Empires and Modern Times*. University of Chicago Press, Chicago, 469 p.
- KAPLAN, R. D. 1994: The Coming Anarchy. How scarcity, crime, overpopulation, tribalism, and disease are rapidly destroying the social fabric of our planet. *The Atlantic*, February <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1994/02/the-coming-anarchy/304670/> (2016. január 10.)
- KAPLAN, R. D. 1996: *Balkan Ghosts: A Journey Through History*. Vintage Books, New York, 307 p. (Első kiadás: St. Martin's Press, New York, 1993)
- KAPLAN, R. D. 2009: The Revenge of Geography. *Foreign Policy* 172. sz., pp. 96-105, újabban, azonos címmel, In: DITTMER, J. – SHARP, J. (szerk.) 2014: *Geopolitics. An Introductory Reader*. Routledge, London, New York, pp. 291-295.
- KAPLAN, R. D. 2013: *The Revenge of Geography. What The Map Tells Us About Coming Conflicts and The Battle Against Fate*. Random House Trade Paperbacks, New York, 414 p.
- KAUFMANN, E. 2013: *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us about Coming Conflicts and the Battle against Fate* by Robert D. Kaplan. *Population and Development Review* Vol. 39, No. 2 (JUNE), pp. 347-350.

- LLOYD, H. I. (Major) 1926: The Geography of the Mosul Boundary. *The Geographical Journal* Vol. 68, No. 2 (Aug.), pp. 104-113.
- LUKITZ, L. 2013: *A Quest in the Middle East. Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq*. I. B. Tauris (paperback), London, New York, 306 p.
- MERRY, R. W. 2012: Review: The Revenge of Kaplan's Maps. The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate by Robert D. Kaplan. *The National Interest* No. 121 (September/October), pp. 62-72.
- MEDINA, R. M. – HEPNER, G. F. 2013: *The Geography of International Terrorism. An Introduction to Spaces and Places of Violent Non-State Groups*. CRC Press, Boca Raton-London-New York, 244 p.
- MENDÖL T. 1999: A földrajztudomány az ókortól napjainkig. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 274 p.
- MEYER, K. E. – BRYSAK, S. B. 2008: *Kingmakers. The Invention of the Modern Middle East*. WW Norton & Company, New York, London, 507 p.
- NAGY M. M. 2002: Geográfia és hadelmélet. *Földrajzi Értesítő*. LI. évf. 1-2. füzet, pp. 237-247.
- NAGY M. M. 2007: Akciórádiusz és magyar táj. *Aetas*, 22. évf. 4. sz., pp. 97-115. epa.oszk.hu/00800/00861/00039/pdf/097-115.pdf (2015. június 11.)
- PALMER, R. R. 1986: *Frederick the Great, Guibert, Bülow: From Dynastic to National War*. In: PARET, P. (szerk.): *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Princeton University Press, Princeton, pp. 91-119.
- PERJÉS G. 1983: *Clausewitz*. Magvető, Budapest, 506 p.
- PERJÉS G. 1989: *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526 - Buda 1541*. Social Science Monographs. Boulder, Colorado – Atlantic Research and Publications, Highland Lakes, New Jersey, 307 p.
- SHIELDS, S. 2009: Mosul, the Ottoman legacy and the League of Nations. *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, 3(2) October. pp. 217-230. http://www.academia.edu/3727331/Mosul_the_Ottoman_legacy_and_the_League_of_Nations (2016. január 10.)
- SICHERMAN, H. 2003: Robert Strausz-Hupé. His life and Times. *Orbis*, 49 (2) (Spring), pp. 195-216. <http://www.fpri.org/article/2011/08/robert-strausz-hupe-his-life-and-times/> (2016. április 15.)
- SMITH, N. 2003: *American Empire. Roosevelt's geographer and the prelude to globalization*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 557 p.
- STRAUSZ-HUPÉ, R. 1942: *Geopolitics. The Struggle for Space and Power*. G. P. Putnam's Sons, New York, 274 p.
- SZILÁGYI I. 2013: *Geopolitika*. Publikon, Pécs, 254 p.
- TIMÁR E. 2001: Teleki Pál egy kevésbé ismert munkája, az ún. moszuli jelentés. *Földrajzi Közlemények*, 1–2. sz., pp. 65–80.
- TUATHAIL, G. Ó. – DALBY, S. – ROUTLEDGE, P. (szerk.) 1996: *The Geopolitics Reader*. (2. kiad.) Routledge, London, New York, 302 p.
- WALLACH, J. 1999: *Desert Queen. The extraordinary life of Gertrude Bell. Adventurer, Adviser to Kings, Ally of Lawrence of Arabia*. Anchor Books, New York, 464 p.